

**ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА;
ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ УЧЕНЬ**

УДК 342.3:321.64

DOI <https://doi.org/10.32844/2618-1258.2025.6.1>

МАЛІНОВСЬКИЙ М.-Б.І.

ПОЛІТИЧНА БАГАТОМАНІТНІСТЬ В ТОТАЛІТАРНИХ ДЕРЖАВАХ**POLITICAL DIVERSITY IN TOTALITARIAN STATES**

Метою статті є дослідження правових механізмів та передумов усунення політичної багатоманітності у тоталітарних державах ХХ століття та в окремих авторитарних режимах сьогодення. Для досягнення цієї мети необхідно показати, яким чином тоталітарні держави, використовуючи нормативно-правові акти формували й закріплювали на законодавчому рівні однопартійність, заборону опозиції та придушували будь-які прояви політичного плюралізму. Досліджено застосування правових інструментів для ліквідації політичної багатоманітності в тоталітарних державах ХХ століття та в окремих сучасних авторитарних режимах. Показано, що придушення політичної багатоманітності систематично здійснювалося за допомогою різноманітних правових актів. Особливу увагу приділено нацистській Німеччині, фашистській Італії, СРСР та франкістській Іспанії як моделям, у яких правові інструменти стали ключовим засобом для інституційного знищення опозиції, партійної конкуренції, свободи слова й асоціацій. Водночас показано, що схожі механізми відтворюються і в сучасних авторитарних державах. Узагальнено, що тоталітарні режими вдало застосовують правові механізми для ліквідації політичної багатоманітності та узаконення антидемократичних інститутів та узурпації влади. Методологічну основу дослідження складають історико-правовий та порівняльно-правові методи. Їх застосування дозволило простежити процес придушення політичної багатоманітності за допомогою правових інструментів та виділити їх спільні та відмінні риси. Наукова новизна характеризується виявленням спільних правових інструментів для усунення політичного плюралізму у тоталітарних державах ХХ століття та в деяких сучасних державах. Показано на прикладі нормативно-правових актів, як характерні особливості тоталітарних режимів відображаються у правових інструментах і як право може бути використано для легалізації узурпації влади. З'ясовано, що правові засоби придушення політичного плюралізму зберігають схожість у характері їх застосувань незалежно від видів тоталітарних режимів. Схожі правові механізми зберігають сталі ознаки та відтворюються в тоталітарних політико-правових системах різного історичного походження та контексту, будучи спрямовані на досягнення спільної мети та регулювання суспільних відносин. Отримані результати можуть бути використані для аналізу сучасних практик обмеження політичного плюралізму та розроблення правових механізмів його захисту у майбутньому.

Ключові слова: політичний плюралізм, ідеологічний плюралізм, плюралізм, багатоманітність, демократія, тоталітарні режими, авторитаризм, тоталітаризм.

The aim of the article is to study the legal mechanisms and prerequisites for the elimination of political diversity in totalitarian states of the 20th century and in some authoritarian regimes of the present. To achieve this goal, it is necessary to show how totalitarian states, using regulatory legal acts, formed and consolidated at the legislative level one-party rule, the ban on opposition, and suppressed any manifestations of political pluralism. This article studies the use of legal instruments to eliminate political diversity in totalitarian states of the 20th century and in some modern authoritarian regimes. It shows that political diversity was systematically suppressed through various legal acts. Attention is focused on Nazi Germany, Fascist Italy, the USSR, and Francoist Spain as models in which legal instruments became a key means for the institutional destruction of opposition, party competition, freedom of speech, and freedom of association. At the same time, it is shown that similar mechanisms are being replicated in contemporary authoritarian states. It is concluded that totalitarian regimes successfully use legal mechanisms to eliminate political diversity and legitimize anti-democratic institutions and the usurpation of power. The methodological basis of the study consists of historical-legal and comparative-legal methods. Their application made it possible to trace the process of suppressing political diversity with the help of legal instruments and to identify common and distinctive features in the application of such instruments. The scientific novelty is characterized by the identification of common legal instruments for eliminating political pluralism in totalitarian states of the 20th century and in some modern states. The example of normative legal acts shows how the characteristic features of totalitarian regimes are reflected in legal instruments and how the law can be used to legalize the usurpation of power. It has been established that the legal means of suppressing political pluralism remain similar in nature regardless of the type of totalitarian regime. Similar legal mechanisms retain constant features and are reproduced in totalitarian political and legal systems of different historical origins and contexts, being aimed at achieving a common goal and regulating social relations. The results obtained can be used to analyze contemporary practices of restricting political pluralism and to develop legal mechanisms for its protection in the future.

Key words: *political pluralism, ideological pluralism, pluralism, diversity, democracy, totalitarian regimes, authoritarianism, totalitarianism.*

Актуальність теми. Тоталітаризм та тоталітарний політичний режим – це поняття, які увійшли у вжиток науковців у 30-40 роках ХХ століття, проте сенсові та особливі моменти аналітики конкретизуються з кожним новим етапом історичного й цивілізаційного розвитку. Історико-правовий дискурс створює передумови для більш глибокої розробки умов появи, розвитку та відновлення тоталітарних режимів. При цьому тоталітарний режим не виступає виключно у якості феномену ХХ століття. Він має ширше аналітичне укорінення та поле для практик інтерпретації. В наш час зміни у аналітичній моделі розгляду тоталітаризму спричинені актуальністю проблеми зростання суспільних груп, які провадять відповідну риторику та політичну поведінку.

Однією з основних ознак тоталітарних режимів ХХ століття було усунення політичної багатоманітності. Використовуючи нормативно-правові акти, які регулювали різноманітні суспільні відносини, тоталітарні держави на законодавчому рівні закріплювали однопартійність, усували опозицію та інакомислення. Розуміння передумов застосування таких правових механізмів та їх наслідків є важливим, оскільки дозволяє зрозуміти як тоталітарні моделі влади, можуть використовувати право для узурпації влади та придушення інакомислення.

Для України значущість теми посилюється власним історичним контекстом, який пов'язаний із радянською однопартійною системою та запереченням демократичних інститутів. Правовий аналіз та розуміння механізмів заперечення політичного плюралізму дозволить краще усвідомити ризики рецидиву таких практик та запобігти їхнім проявленням для збереження та зміцнення демократичних засад, які є необхідними для інтеграції в європейський політико-правовий простір.

Аналіз наукових доробок даної теми демонструє, що проблема зв'язку тоталітаризму та політичної багатоманітності спирається на вагомий теоретичну базу, але лишається фрагментованою. Українські науковці такі С. Кононенко вдало аналізують мотивації осіб, що схильних до тоталітарних людей до повернення звичного ідеологічного комфорту та усунення невизначеності, який приносить плюралізму, а Б. Дем'яненко у праці «Три моделі тоталітаризму. Порівняльний

аналіз фашизму, більшовизму та націонал-соціалізму» фокусується на комплексному порівнянні тоталітарних режимів та їхніх ознак. У такому контексті варто згадати про працю Альфонсо Монтупорі «Як нажити ворогів і впливати на людей: анатомія антиплюралістичного, тоталітарного мислення» («How to make enemies and influence people: Anatomy of the anti-pluralist, totalitarian mindset»), яка описує суттєві характеристики тоталітарного мислення.

Окремої уваги заслуговують дослідження, які зосереджені на правових вимірах тоталітаризму. Д. Соловей у дисертації «Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919-1959 рр.)», показує, як кримінальне право стало інструментом для боротьби з політичними опонентами. М. Чабанна у своїх працях аналізує однопартійність як одну з основних рис тоталітарних режимів. У міжнародно-правовій площині важливою є доповідь Міжнародної комісії юристів «Spain and the Rule of Law», де продемонстровано, як Франкістський режим закріпив свою владу через прийняття низки законів.

Аналіз цих важливих праць свідчить, що, усе ще не вистачає порівняльно-правових досліджень, які б продемонстрували, яким чином тоталітарні режими ХХ століття (насамперед нацистська Німеччина, фашистська Італія, СРСР і франкістська Іспанія) за допомогою конкретних нормативно-правових актів усували політичний плюралізм. Саме спробою усунення цієї прогалини є дане дослідження, яке зосереджене на аналізі правових механізмів заборони й витіснення політичної багатоманітності.

Метою статті є дослідження правових механізмів та передумов усунення політичної багатоманітності у тоталітарних державах ХХ століття та в окремих авторитарних режимах сьогодення. Для досягнення цієї мети необхідно показати, яким чином тоталітарні держави, використовуючи нормативно-правові акти формували й закріплювали на законодавчому рівні однопартійність, заборону опозиції та придушували будь-які прояви політичного плюралізму.

Виклад основного матеріалу. Ідея заперечення політичної багатоманітності є однією з основних рис тоталітарних режимів та ідеологій у ХХ столітті. Відсутність інакомислення можна вважати ледь не сутністю тоталітаризму, де існувала лише «єдина правда» у всіх сферах суспільного життя. Адже, політичний плюралізм або ж багатоманітність поглядів, інтересів, чи політичних позицій, які зазвичай суперечать один одному розглядалися як загроза стабільності режиму чи стабільності. Таким чином політичний плюралізм, як прояв багатоманітності та інакомислення і як один з важливих демократичних принципів по суті став однією з основних мішень для знищення тоталітарними режимами.

Як зазначає Б. Дем'яненко, індустріальна епоха стала одним з чинників виникнення тоталітаризму, де через розвиток науки та її надбань, посилення ролі засобів масової інформації, зростання втручання держави у життя суспільства через розширення соціальних функцій держави у суспільства закладалася віра в те, що джерелом прогресу може стати державна влада [1, с. 3]. Сліпа віра в сильну правлячу партію, яка нібито змогла продемонструвати істинність своїх цілей та поглядів сформувала ідеологію, де не залишалось місця альтернативним політичним поглядам чи інакомисленню. Варто зауважити, що заперечення плюралізму тоталітарними режимами не є однорідним явищем, адже воно проявляється у різних сферах суспільного життя й сьогодні.

Центром авторитарного мислення є віра людей в те, що світ є об'єктивний і саме їхній погляд є єдиним правильним [2, с. 29]. Саме така віра в істинність свого погляду як усталено є єдиною правильною й заперечує альтернативність поглядів і плюралізм думок як такий. Така установка перетворює суб'єкта владних повноважень та політичну партію на квазірелігію, яка проповідує абсолютну істину.

Фашистський режим в Італії захищав свою ідеологію через низку нормативно-правових актів, які отримали назву «leggi fascistissime» у перекладі з італійської «фашистські закони». Їх було прийнято у 1925-1926 роках, після приходу фашистів до влади на чолі з Беніто Муссоліні. Фашистські закони складалися із власне законів, положень та декретів, які були покликані придушити будь-яку опозицію та посилити віру у фашизм. Варто згадати закон від 25 листопада 1926 року, № 2008, де у статті 4 було запроваджено покарання у вигляді позбавлення волі та права обіймати державні посади, хто спрямовував свою політичну чи інтелектуальну діяльність проти режиму. Крім цього такий закон переслідував осіб закордоном, які поширювали «чутки або неправдиву, перебільшену чи упереджену інформацію про внутрішні умови держави». Для розгляду таких кримінальних справ було створено «Спеціальний трибунал з оборони держави», який мав виключно юрисдикцію щодо таких злочинів і рішення якого не підлягали оскарженню [3].

У Франкістській Іспанії вірність режиму та голові держави була зафіксована в одному з основних законів «Хартія іспанців», де було зазначено: «Іспанці зобов'язані вірно служити

Батьківщині, бути лояльними до глави держави та дотримуватися законів». Варто наголосити, що це була одна з перших статей у законі, а перед нею у преамбулі декларувалося: «Іспанська держава проголошує головним принципом своєї діяльності повагу до гідності, цілісності та свободи людини, визнаючи людину носієм вічних цінностей і членом національної спільноти, що має обов'язки і права, здійснення яких у належний спосіб гарантує загальне благо» [4]. Таким чином, режим Франко з одного боку проголошував поваги до свободи людини, але в той же час на рівні закону покладав на неї обов'язок бути вірною голові держави.

В контексті придушення інакомислення доцільно також проаналізувати статтю 274 Кодексу військового права, який встановлював відповідальність за шпигунство. Звичайно, що шпигунство є кримінально караним навіть у найрозвинутіших демократіях світу. Однак, в контексті цієї статті шпигунство стосувалося інформації, яка не є конфіденційною чи військовою. У праці «Іспанія та Верховенство Права» зазначено, що сфера застосування цієї статті було настільки широкою, що охоплювали будь-яку інформаційну діяльність, яка у мирний та у воєнні часи може потенційно завдати шкоди державним інтересам, навіть якщо вона стосується несекретної інформації та новин [5 с. 70]. На подібні фашистським законам Італії про завдання шкоди репутації держави, іспанці також інкримінували такі діяння. Стаття 253 згаданого кодексу зазначала: «Той, хто будь-яким чином поширює або сприяє поширенню неправдивих, спотворених або тенденційних новин чи циток з метою нанесення шкоди авторитету або авторитету держави, або виняє будь-які дії, спрямовані на досягнення тієї ж мети, карається суворим ув'язненням з примусовими роботами та повною юридичною недієздатністю» [5 с. 69]. Такі правові норми підтверджують, що при авторитаризмі та тоталітаризмі правлячі режими використовують право для узаконення переслідування політичних опонентів та всіх, хто потенційно може завдати шкоди «істинно правильній думці» правлячого режиму.

Монтуорі також наголошує, що тоталітарний менталітет спрямований на визначеність та простоту. Натомість плюралізм вимагає постійного діалогу та обміну думками [2, с. 35]. Така думка ще раз може підтвердити, що правляча ідеологія є єдиною правильною, тому насправді все просто і не може існувати взагалі ніяких суперечок чи сумнівів, якщо правда вже тут і партія нею керується.

Тоталітарні системи ліквідували прояви політичної багатоманітності перш за все на інституційному рівні. Про це й зазначає М. Чабанна: «Однопартійність та заборона бодай формальної опозиції, заперечення політичного плюралізму, політична цензура – ці головні риси тоталітарного режиму мають місце в усіх досліджуваних моделях його втілення» [6, с. 15].

Аналізуючи прояви заперечення політичної багатоманітності, варто згадати, що у січні 1937 р. була прийнята нова Конституція УРСР, яка була заснована на Конституції СРСР 1936 р., де основою економіки декларувалась соціалістична система господарювання і власності. До цього ж за своїм змістом конституція абсолютизувала державу, де всебічний розвиток людини був засобом для побудови сталінської моделі соціалізму [7, с. 116].

Такої думки також дотримується Р. Шарлет, який у своїй праці «Конфлікт між партійними та суспільними ідеалами: конституціоналізм і громадянські права в СРСР» зазначив, що Конституція СРСР 1936 закріплювала лише обмежений перелік політичних і громадянських прав. Наприклад, стаття 125 включала право на свободу зібрань, але реалізувати таке право можна було лише для «зміцнення соціалістичної системи» [8, с. 342]. Таким чином комуністична партія усунула навіть спроби проявлення та зародження політичного плюралізму, встановивши інструменти, які тільки посилювали однопартійність.

Наприклад, Франкістський режим в Іспанії для встановлення однопартійності та придушення політичних опонентів прийняв «Закон про політичну відповідальність». Передумовою прийняття такого закону була Громадянська війна в Іспанії 1936-1939, яка завершилася встановленням диктатури Франко. Закон за своєю суттю став інструментом переслідування переможених політичних опонентів, які були пов'язані з Народним рухом. Цікавим є те, що закон містив перелік з більше десятка політичних партій, рухів які визнавалися незаконними з приміткою, що будь-які інші рухи з аналогічними поглядами також заборонені [9, с. 119].

Ще однією характерною рисою тоталітарних режимів та недопустимості багатоманітності думок є об'єднання партії та держави в один симбіоз. Так Дем'яненко зазначає, що при таких режимах ідеологія проникає в «усі пори соціального організму», де партійно-державна організація з жорсткою централізованою структурою стала основою влади [1, с. 8].

У Німеччині нацисти використовували цілком правові механізми для усунення будь-яких проявів політичного плюралізму. Спершу після підпау Рейхстагу 28 лютого 1933 року було

видано «Указ рейхспрезидента про захист народу та держави», який призупинив дію низки прав людини у Веймарській конституції. Таким чином було припинено: право на вільне вираження думок, включаючи свободу преси, право на зібрання, право таємниці поштового та інших видів зв'язку. Завдяки цьому указу проводилися репресії щодо опозиційних сил та було заарештовано представників комуністичної та соціал-демократичних партій [10].

Про об'єднання політичної партії та держави у яскраво демонструє «Закон про охорону єдності партії та держави», який був прийнятий у 1 грудня 1933 року. Стаття перша цього чітко декларувала: «Після перемоги націонал-соціалістичної революції Націонал-соціалістична німецька робітничка партія є носієм концепції німецької держави та невіддільна від держави» [11]. Варто зауважити, що такому об'єднанню передував закон про розширення можливостей від 24 березня 1933 року. Такий закон надав ледь необмежену владу уряду Рейху на чолі з Адольфом Гітлером, який отримав повноваження приймати закони, навіть у випадках, коли вони порушували конституцію [12].

Для усунення політичних опонентів та взагалі будь-якого інакомислення у політичній боротьбі 14 липня 1933 року було прийнято «Закон про заборону створення нових політичних партій», де нацисти змогли врегулювати одразу дві важливі для себе норми. По перше, єдиною політичною партією, що існуватиме в Німеччині, є Націонал-соціалістична німецька робітничка партія. По друге, будь хто, хто змагатиметься зберегти діяльність іншої політичної партії або ж створить нову, той нестиме кримінальну відповідальність [13].

Після придушення політичної опозиції у парламенті нацисти прагнули усунути прояви плюралізму на місцевих рівнях органів влади. Таким інструментом став «Закон про реконструкцію Рейху» від 30 січня 1934 року. Іронічно, що у преамбулі було зазначено «Референдум та вибори до Рейхстагу 12 листопада 1933 року довели, що німецький народ досяг нерушимої внутрішньої єдності, яка переважає всі внутрішні розбіжності політичного характеру». Сам ж текст закону містив всього з шість статей, які підкорили народні збори федеральних земель, їх уряди, губернаторів парламенту та уряду Рейху [14]. Таким чином, аргументуючи прийняття цього закону, єдністю та відсутністю політичних суперечок нацистам вдалося знищити місцеве самоврядування та будь-яку самостійність земель Німеччини та підкорити їх уряду та парламенту.

Одним з останніх кроків узурпації влади був «Закон про суверенного главу Німецького Рейху» від 1 серпня 1934 року, який об'єднав посаду рейхсканцлера з посадою рейхспрезидента і прямо констатував, що усі повноваження після такого об'єднання перейдуть Адольфу Гітлеру після смерті рейхспрезидента Пауля фон Гінденбурга [15]. Прихильні до режиму юристи та правознавці вітали таке «об'єднання влади», адже воно мало б забезпечити стабільність та національну єдність. На їхню думку, це було доцільною заміною парламентської системи, де панувала напруга, партійна боротьба та «тиранія більшості» [16, с. 292].

Важливо зазначити, що одним з аспектів тоталітаризму є масовість суспільства. Наприклад, М. Чабанна зазначає, що масова підтримка диктатури є ознакою тоталітаризму [6, с. 15]. Причини масової підтримки суспільством тоталітарних режимів також супроводжувалася примусом. До того ж важливість ролі суспільства та його ототожнення з правлячою партією було надзвичайно важливим. У нацистській Німеччині це відображається через гасло «Один народ, одна держава, один вождь» – *«Ein Volk, ein Reich, ein Führer»*, у СРСР *«Партія – розум, честь і совість нашої епохи»* – *«Партия – ум, честь и совесть нашей эпохи»*, а у фашистській Італії *«Все в державі, ніщо поза державою, нічого проти держави»* – *«Tutto nello Stato, niente al di fuori dello Stato, nulla contro lo Stato»*. Якщо ж наводити сучасні приклади, то в Росії просуюється наратив *«Є Путін – є Росія, немає Путіна – немає Росії»* — *«Есть Путин – есть Россия, нет Путина – нет России»* [17].

Крім цього, одним з інструментів придушення політичного плюралізму є так звана інституалізація насильства. Саме для цього такі режими створювали спеціальні організації. В Німеччині такими організаціями були СА, СС, гестапо, у СРСР - НКВС, а в фашистській Італії – Овра [1 с. 41]. В контексті Оври варто зазначити, що така організація була секретною та діяла як оперативний підрозділ. Натомість у фашистській Італії додатково існувала ПолПол (політична поліція) та після прийняття закону про громадську безпеку від листопада 1926 року, який розширив повноваження поліції щодо арешту, контролю та цензури, діяльність таких органів стала однією з ключових для контролю населення [19, с. 82]. У сучасному світі також є приклади інституалізації насильства для захисту режимів. Шабанов М. наводить приклад сучасного Ірану, де присутня «фасадна демократія», а саме проводяться безальтернативні вибори та проводиться інституалізація насильства. Іран розвиває «Бесидж», яка є мілітарною структурою, що спрямована боротися в опозицію, ворожою ідеологією та противниками ісламу [19 с. 318]

Крім застосування насильства та інших видів примусу слід також зазначити про часте бажання людини вирішувати усе за неї самої. А. Монтуорі, описуючи ознаки авторитаризму згадав про Еда Сампсона. Він зазначає, що авторитаризм є анти плюралістичним ще через те, що базується на психологічному страху перед невизначеністю. Людина, схильна до тоталітарного світогляду, «хоче, щоб чіткий набір правил і норм був встановлений тим, хто перебуває при владі». Насправді, перебувати при владі означає «встановлювати закони» [2, с. 23].

Для частини простого населення така ідеологія не потребує постійного критичного аналізу, адже існує чітка мета, до якої усі прагнуть і немає постійних невизначень. Тому можна припустити, що будь-яка альтернативна думка чи погляд може викликати нетерпимість.

Схожої думки й притримується С. Кононенко, він також зазначає, що прихильники тоталітаризму намагаються повернути колишній ідеологічний комфорт, бо не можуть перебувати під тиском невизначеності. Тим самим для тоталітаризму ідеологія стає універсальним інструментом вирішення усіх проблем [20, с. 263].

Висновки. Не претендуючи на всебічне висвітлення поставленої проблеми, автор виходив з того, що подальший розвиток суспільно-правових процесів повинен спиратися на поглиблений правовий аналіз історичних фактів і подій.

Дослідження функціонування різноманітних моделей тоталітаризму підтверджує думку про те, що передумови виникнення тоталітарного феномена формуються на початку індустріальної епохи, коли під впливом доктрини радикального перевлаштування суспільства, політичні партії вождистського типу прагнуть захопити владу в державі. Тоталітарні системи, доки їх структурні взаємозв'язки залишаються функціонально незмінними, мають винятково високий ступінь живучості та жорсткості політично-правової конфігурації, здатні успішно протистояти будь-яким формам внутрішнього й зовнішнього тиску. На рівні суті тоталітарних режимів та їх реальної функціонування визначається очевидна подібність, яка детермінується доктринальними підходами та їх оформленням у специфіку їх ідеологій, змісту партійних гасел, кольору знамен та логіку застосування насильницьких методів в межах контрольованого правового простору.

Зроблені висновки, мають практичну цінність щодо побудови демократичного суспільства в Україні, яка прагне позбутися тоталітарного минулого, позитивно спрямована на поступове залучення до соціокультурної близької європейської цивілізації.

Список використаних джерел:

1. Дем'яненко Б. Три моделі тоталітаризму. Порівняльний аналіз фашизму, більшовизму та націонал-соціалізму: монографія. Київ: Нелень, 2000. 254 с.
2. Montuori A. How to make enemies and influence people: Anatomy of the anti-pluralist, totalitarian mindset. *Futures*. 2005. Vol. 37. P. 18-38.
3. "Leggi fascistissime" and discriminatory laws. URL: https://intelleltualinfuga.com/en/leggi_fascistissime
4. Fundamental Law of Fascist Spain. URL: "Leggi fascistissime" and discriminatory laws. URL: https://www.academia.edu/31666262/Fundamental_Laws_of_Fascist_Spain (дата звернення: 12.10.2025).
5. Spain and the Rule of Law: thematic report. Geneva. 1962. 158 p.
6. Чабанна М. В. Дослідження сутнісних рис тоталітарного режиму та зіставлення його різновидів у межах теорії тоталітаризму. *Наукові записки НаУКМА*. 2007. Т. 69. С.11–16.
7. Соловей Д. Ю. Еволюція законодавства про кримінальну відповідальність УСРР (УРСР) (1919-1959 рр.): дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2017 237 с.
8. Sharlet R. Party and Public Ideals in Conflict: Constitutionalism and Civil Rights in the USSR. *Cornell International Law Journal*. 1990. Vol. 23. P. 341-362.
9. Ofer. I. Memory and cultural history of the Spanish Civil War: realms of oblivion. *Mediterranean Historical Review*. Vol. 37. 592 p.
10. Ofer, I. (2015). Memory and cultural history of the Spanish Civil War: realms of oblivion. *Mediterranean Historical Review*.
11. Decree of the Reich President for the Protection of the People and State ("Reichstag Fire Decree") (February 28, 1933). URL: https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=2325
12. Law to Safeguard the Unity of Party and State (December 1, 1933). URL: https://ghdi.ghi-dc.org/sub_document.cfm?document_id=1502
13. The Enabling Act of 23 March 1933. URL: https://www.bundestag.de/resource/blob/189778/enabling_act.pdf

13. Law Against the Creation of New Parties. From 14 July 1933. URL: https://servat.unibe.ch/verfg/dns/RGBI_1933_I_479_G_Neubildung_Parteien_english_P.pdf
14. Law for the Reconstruction of the Reich 30 January 1934. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/2006-ps.asp>
15. Law re the Sovereign Head of the German Reich 1 August 1934. URL: <https://avalon.law.yale.edu/imt/2003-ps.asp>
16. Herlinde P.-S. Symposium on Justifying Injustice. *Legal Theory in Nazi Germany* (CUP 2020): responses to critics. *Jurisprudence. Cornell International Law Journal*. 2023. Vol. 14. P. 291-302.
17. Pauer-Studer, H. (2023). Symposium on *Justifying Injustice. Legal Theory in Nazi Germany* (CUP 2020): responses to critics. *Jurisprudence*, 14(2), 291–302.
18. Кремлівська адміністрація: Є Путін - є Росія. Немає Путіна - немає Росії. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1720738-kremlivska_administratsiya_e_putin_e_rosiya_nemae_putina_nemae_rosii_1984046.html
19. Fonio Ch. Surveillance under Mussolini's regime. *Surveillance & Society*. 2011. Vol. 9. P. 80-92.
20. Шабанов М. Політико-антропологічний дискурс у розробці сучасних тоталітарних режимів: концептуальні засади та проблемні аспекти. *Вісник Львівського університету. Серія філос.-політолог. студії*. 2023. № 48. С. 314-321.
21. Кононенко С. Після тоталітаризму? Плюралізм і самодостатність. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2008. № 40. С. 259-269.

Дата першого надходження статті до видання: 09.10.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 10.11.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 24.11.2025